

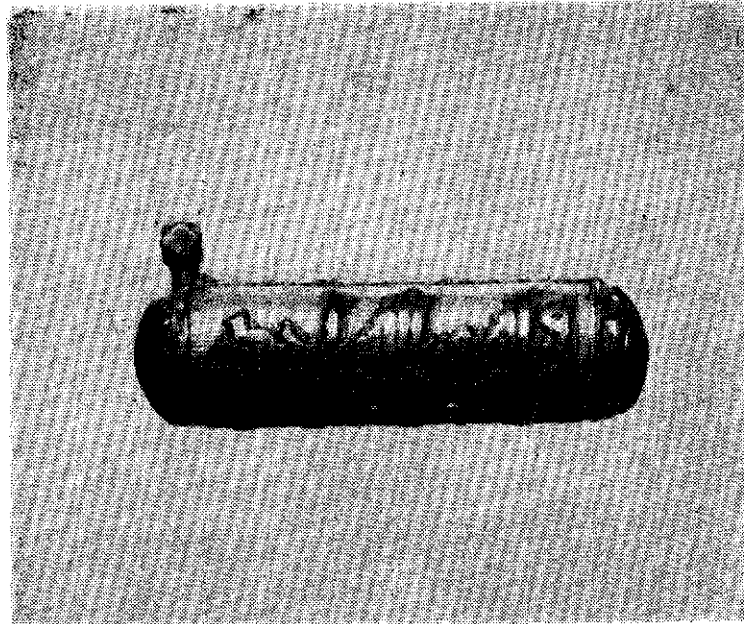
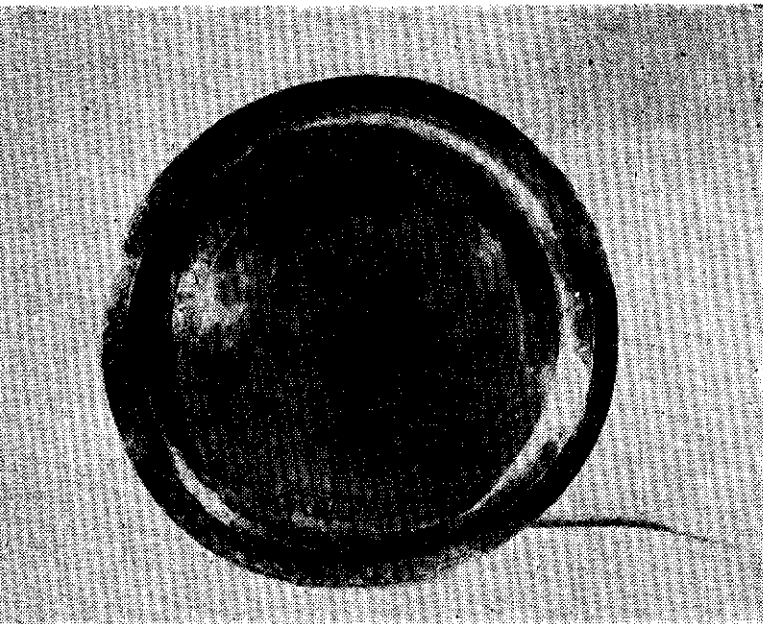
ترصیع و زرین ظروف فلزی

پروین برزین

تزئین و ترصیع ظروف و زینت آلات فلزی و همچنین آرایش آنها بطرز سیاه‌قلم و یا صور مختلف صنعتی است که از دوران ساسانی در ایران معمول بوده و در دوره اسلام رو بزیبایی و کمال رفته است. گاه هنرمند برای منظور خویش خطاطی را مناسب دانسته وزمانی از نقوش انسان و حیوان و یا نقشهای هندسی و اسلیمی استفاده کرده است. چون در شرع مبین اسلام استعمال ظروف سیمین و زرین منع گردیده و مکروه شناخته شده، هنرمندان سعی نموده‌اند با ساختن اشیایی از قبیل قاب قرآن، جا دعا و همچنین زینت آلات، هنر خویش را عرضه بدارند تا هم رسم و سنت قدیمی محفوظ ماند و هم از قوانین مذهبی سرپیچی نگردیده باشد.

یک نوع تزئین معمول در قرون اولیه اسلام، ساخت ظروف و یا اشیاء با نقش برجسته میباشد، باین ترتیب که نقوش و یا کلماتی را که برای تزئین شیئی در نظر میگرفته‌اند قبلاً از فلز دیگری تهیه کرده، بعد آنرا روی ظرف و یا شیئی منظور، الصاق مینموده‌اند. نمونه جالب این طرز کار یک جا دعایی است (متعلق بموزه ایران باستان) از نقره زراندود بشکل استوانه که در دو طرف دو درچه محذب دارد^۱. روی درچه‌ها نقوش شاخ و برگ برجسته بطرز سیاه‌قلم دیده میشود. بردیواره جا دعا سوره توحید «قل هو الله احد» برجسته در چهار سطر الصاق گردیده است^۲. در قسمت فوقانی جا دعا، جای چهار گیره برای گذراندن زنجیر و یا نخ جهت آویختن از گردن، وجود دارد که سه گیره برور از بین رفته و اکنون فقط یکی باقی مانده است (شکل ۱).

این طرز کار نه تنها برای آرایش اشیاء کوچک بلکه برای تزئینات اثاثه و یا اشیاء دیگر با وسعت بیشتر معمول بوده است. چنانکه ناصر خسرو در کتاب سفرنامه خویش موقعیکه از زیارت مکه صحبت بمیان می‌آورد متذکر شده که درهای خانه کعبه بانوشته‌های تزئینی و نقشهای هندسی و اسلیمی نقره کوب مزین بوده است.

راست : شکل ۱ جا دعای نقره اندود متعلق بقرن سوم هجری
چپ : شکل ۲ بشقاب نقره - قرن پنجم هجری
پائین : شکل ۳ تنگ نقره - قرن پنجم هجری

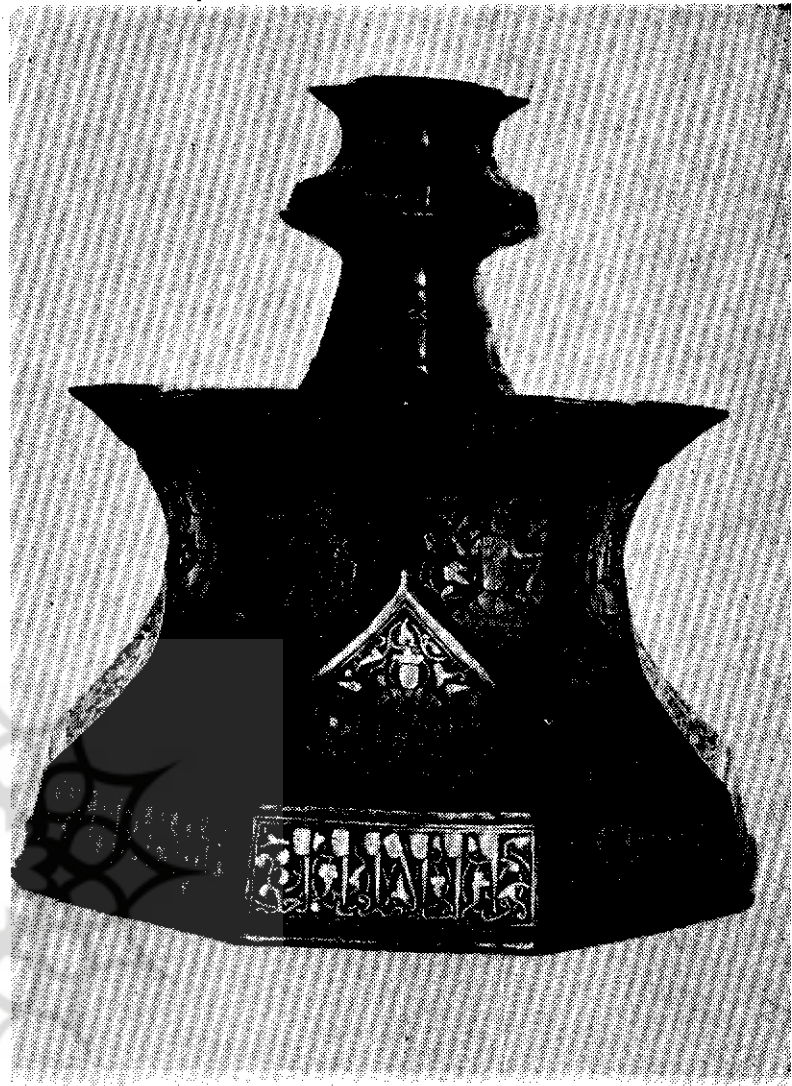
روش دیگر تزیین عبارت بود از حاك كلمه یا نقش منظور بوسیله قلم‌های مخصوص و آنگاه سیاه نمودن این قسمت‌ها با محلول نقره و سرب بطرز سیاه قلم . معمولاً در پایان کار ، عمل صاف کاری بوسیله سمباده صورت میگرفته است . برای فلزات محکم ، که دست قدرت حکاکی آنها را نداشت از چکش استفاده میشده است .

در موزه ایران باستان تعدادی از این نوع ظروف نقره باشکال مختلف از قبیل سینی ، تنگ و جامهای کوچک و بزرگ متعلق بقرن پنجم هجری موجود است . بر روی بعضی از این ظروف نام امی‌العباس «ولکین» بن هرون مولا ، بین عباراتی که جهت تزیین بکار برده شده مشاهده میگردد (شکل‌های ۲ و ۳) . و همچنین کلمه‌های برکة ، سعادة ، نعمة و سلامة که همگی دعای خیر در حق صاحب ظرف است بر روی این ظروف نقش شده است . محل ساخت این ظروف با ذریبایجان نسبت داده میشود .

در دوران سلجوقی ، صنعت ترصیع اشیاء فلزی بمنتهای کمال رسید و از این دوران ، اشیاء مختلف زیبایی بیادگار

۱- تالار بخش اسلامی شماره ۳۹۲۶ که توسط هیئت حفاری موزه متروپولیتن در سالهای ۱۹۴۰ - ۱۹۳۸ میلادی ضمن حفاری در نیشابور بدست آمده است .

۲- کلمات را از محلول سرب و نقره که استحکام بیشتری داشته تهیه مینموده‌اند .

شکل ۴ پایه شمعدان مفرغی متعلق بدوران سلجوقی شکل ۵ مجلس رقص

مار و درکنار آنها دوانسان (محتماً نگاهبان) ایستاده‌اند . یکی از دست‌های نگاهبانان روی ستون قرار دارد . درون بقیه اشکال هندسی ، با مجالس بزم و رامشگران درحال نواختن آلات موسیقی، و با ساگران صراحی در دست ، و همچنین رقصه‌هایی درحال هنرنمایی آراسته‌گردیده است . يك نگاه اجمالی برقصندگان این شبهه را پیش می‌آورد که مشغول ستیزه‌اند درصورتیکه با مشاهده دقیقتر کاملاً متوجه میشویم که مقصود هنرمند نشان‌دادن یکی از مجالس بزم ورقص میباشد (شکل ۵). این طرز هنرنمایی که روی این شمعدان مشاهده میشود هنوز در بعضی نقاط ایران معمول و متداول است . نگارنده دو سال قبل درآموریت پاسارگاد ، در يك جشن عروسی، ناظر اجرای رقصی بنام ترکه‌بازی بود . در این رقص

باقیمانده است . طرز ساخت و تکنیک معمول در این دوره با طرقت مذکوره در فوق کاملاً متفاوت است . در این زمان برای تزیین مفرغ با فلزات دیگر چون نقره و مس ، ابتدا شیئی منظور را با ابزار مخصوص بهر شکل که میخواستند گود نموده بعداً نقاط کنده‌شده را با فلز مورد نظر پر مینموده‌اند . یکی از انواع زیبای این هنر ، پایه‌شمعدان مفرغی* (متعلق بموزه ایران باستان) ، بشکل کثیر الاضلاع نه ضلعی است که بدنه آن با اشکال هندسی پنج ضلعی بطور مستقیم و معکوس نمایش داده شده و درون هر شکل بانقوش مختلف نقره‌کوب‌گردیده است (شکل ۴) . نقوش اصلی این شمعدان عبارتست از امیری که بر تخت نشسته و در طرفین تخت ، دو ستون دیده میشود ، و سرستونها بشکل

۳ - شماره ۳۵۲۶ تالار بخش اسلامی .

شکل ۶ لگن مفرغ نقره کوب ، متعلق بقرن هفتم هجری

دومرد که یکی از آنها مسلح به چوبدستی است با حرکات موزون باهنگ ساز و دهل شروع برقص میکند ، و در گرد نفر دوم میچرخد و سعی میکند با چوبدستی پپای او بزند و دیگری نیز با حرکات ماهرانه فرار میکند . مرد مسلح پس از اینکه موفق شد چوب را پپای حریف بکوبد آنرا بر زمین میگذارد و شخص دیگری از جمع تماشاچیان پیش میآید و آنرا بدست میگیرد و رقص بدینسان ادامه مییابد . مجموع این حمله و دفاع ، رقص جالب و سرگرم کننده ای را بوجود میآورد .

آلات موسیقی که در مجالس مختلف ، روی شمعدان مورد بحث مشاهده میگردد عبارتست از چنگ ، دایره و دو شیی دیگر ، شبیه دنگ و عود . قسمت فوقانی شمعدان بشکل هشت ضلعی با خطوط منحنی که بصورت ستاره هشت پر درآمده

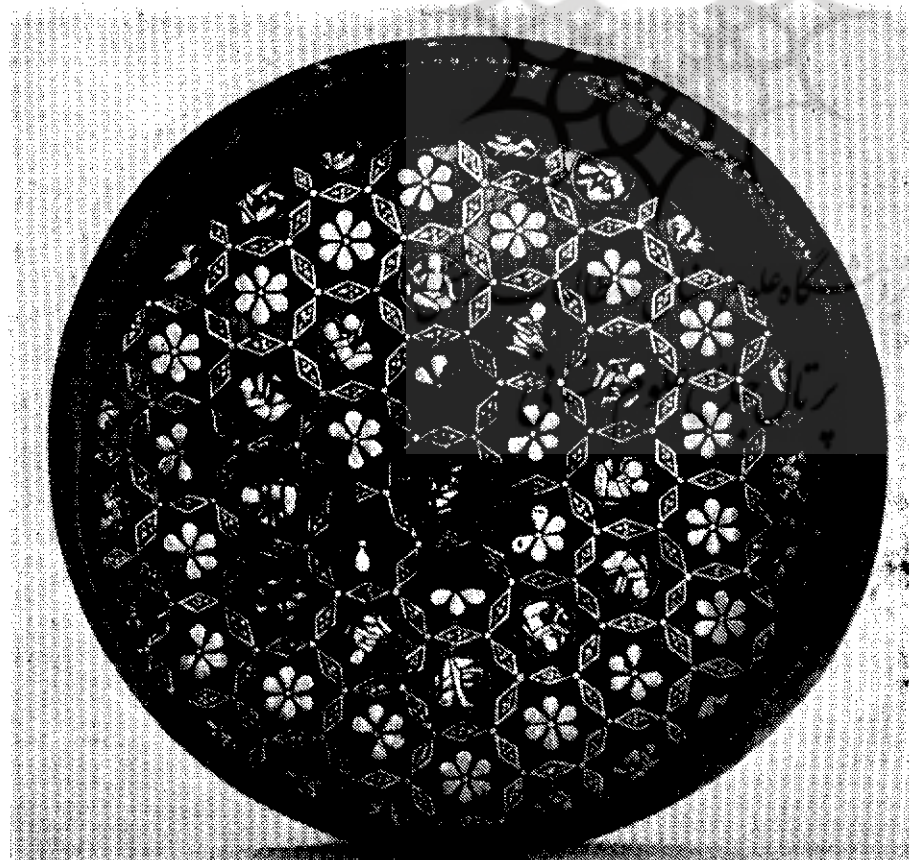
شکل ۷ محل امضای سازنده

دانست . شاید بتوان تصور نمود که موصل مهمترین مرکز فلز کاری این دوران بوده و نقاط دیگر از مکتب موصل تقلید نموده‌اند و یباینکه هنرمندانی از موصل بنقاط دیگر مهاجرت و بکار کسب و تعلیم میبرد داشته‌اند .

بهترین نمونه این صنعت ، تعدادی ظروف مفرغی نقره کوب است که از یوزینجرده همدان ، بدست آمده و برای نمونه بشرح یک آفتابه و لگن اکتفا میشود (شکل ۶) . کلیه سطوح داخلی و خارجی لگن مفرغی ، باشکال و صور متنوع ، نقره کوب شده است . تزئین دیواره خارجی ، چهار طرح دایره‌ای شکل است که در داخل آنها ، نقوش شکاری و باامیری که بر تخت نشسته و در پایین آن نوازندگان مشغول رامشگری‌اند بچشم میخورد . درحد فاصل دوایر ، انسانهایی هدیه بدست در حال حرکت مشاهده میگردند . در دست یکی از این افراد شیء شبیه جعبه و یا کشکول میباشد که روی آن عبارت «علی ابن حمود الموصلی» کنده کاری شده است (شکل ۷) . در لبه داخلی و خارجی و همچنین پایین لگن عباراتی بخط نسخ و ثلث دیده میشود . قسمت فوق العاده زیبا و جالب لگن ، کف خارجی آن است که با نقوش هندسی

است ، و بر سطح آن نقوش اسلیمی نقره کوب گردیده . در قسمت‌های فوقانی و تحتانی شمعدان ، دو ردیف نوشته بخط ثلث و نسخ نقره کوب شده است . نوع کتابت قسمت پائین ، که بخط نسخ میباشد مغایر انواع دیگر نوشته‌هاست ، باین معنی که شروع و خاتمه کلمات بشکل صورت انسان جلب توجه میکند . مفاد عبارات دعای خیر بصاحب شمعدان است . نظایر این ادعیه و آرزوی برکت ، برای صاحب شیء ، روی ظروف سفالین نیز دیده میشود . دکتر «دیماند» موزه دار موزه «متروپولیتن» و نویسنده کتاب راهنمای صنایع اسلامی معتقد است که این نوع نوشته درخراسان بوجود آمده و فقط در فلز کاریهای دوران سلجوقی دیده میشود .

از قرون هفتم و هشتم هجری ظروف ترصیع شده بانقره ، از قبیل شمعدانهای کوتاه و بلند ، سینی ، لگن ، عودسوز ، آفتابه و غیره بمقدار زیاد باقیمانده است . عده‌ای محل ساخت آنها را بشهر موصل در عراق نسبت میدهند ، ولی همزمان با ساخت این ظروف ، همدان ، مشهد ، اصفهان و زنجان را میتوان در زمره مراکز مهم ساخت ظروف نقره کوب و مس کوب

شکل ۸ کف خارجی لگن

۶ ضلعی که هر ضلع بشکل لوزی است تزیین یافته است (شکل ۸).
 داخل ۶ ضلعی‌ها، گلهای شش‌پر و انسانهای نشسته که بعضی مشغول نواختن آلات موسیقی و برخی صراحی در دست دارند مشاهده میگردد. نمونه دیگر، آفتابه مفرغی نقره‌کوبی است با دسته ولوله، که دسته‌آن افتاده است. طرزساخت آفتابه نیز عین لگن است که ذکر آن رفت. تنها مطلب جالب در اینجا امضای سازنده آن می‌باشد که بر روی گردن آفتابه نقره‌کوب شده (شکل ۹). و اگر احتیاطاً این شبهه ایجاد میشود که نام سازنده لگن ممکن است حقیقی نباشد و عبارت «حمودالموصلی» که حک شده بعداً بآن اضافه شده امضای نقره‌کوب شده بر روی گردن آفتابه این شبهه را بکلی رفع مینماید.

اگرچه هنر فلزکاری در ادوار بعد بخصوص در دوران صفویه فوق‌العاده ترقی نمود و نمونه‌های جالبی از آن زمان در دست میباشد ولی ظروف نقره‌کوبی از این دوران دیده نمیشود و بیشتر اشیاء فلزی آن دوران با نقوش کنده‌کاری و یا مشبک تزیین شده‌اند.

از دوران قاجاریه، دو جعبه فولادی زرکوب بانوشته‌ی بخط نستعلیق، بطور برجسته درموزه ایران باستان موجود است که تا اندازه‌ای میتوان آنها را ادامه هنر نقره‌کوبی قرون هفتم و هشتم هجری تصور نمود (شکل ۱۰).

بالا: شکل ۹ آفتابه مفرغ نقره‌کوب،
 با امضای «حمودالموصلی» در گردن آن
 پایین: شکل ۱۰ جعبه فولادی زرانود

